Inleiding

Wie denkt aan de Gouden Eeuw van de Republiek der Verenigde Nederlanden, denkt aan industriële bedrijvigheid, de beurs van Amsterdam, statige grachtenhuizen, florerende schilderkunst en overdadige schuttersmaaltijden. Het is een feit dat de Republiek het economische wonder van de 17e eeuw was, maar ook toen was het niet alles goud dat blonk . . .

De schaduwzijde van de Gouden Eeuw is de laatste jaren meer in de belangstelling komen te staan, wat samenhangt met een toenemende aandacht voor de rol van het gewone volk in de geschiedenis. Te vaak zijn de 17e en 18e eeuw voorgesteld als een periode van voorspoed en sociale rust, en dat is een beeld dat niet helemaal overeenstemt met de werkelijkheid. De toenmalige samenleving werd gekenmerkt door groeiende tegenstellingen.

Allereerst was er het verschil tussen arm en rijk. Er was een bovenlaag die gevormd werd door grote handelaren en succesvolle ondernemers. Deze bovenlaag maakte in het gewest Holland een paar procent van de totale bevolking uit. Daaronder kwam een vrij brede laag van burgers en boeren die in redelijke welstand leefden. Deze groep maakte wellicht 10 à 20% van de bevolking uit. Het grootste deel van de bevolking werd gevormd door mensen zonder bezit, mensen die leefden van wat hun arbeid opbracht. In Amsterdam behoorde rond 1700 ruim 80% van de inwoners tot deze laatste groep. Een 17e eeuwse visie op de sociale structuur van deze stad kan men vinden in het ooggetuigeverslag van Joris Craffurd (tekst 3).

Ook wat betreft politieke rechten bestonden er grote tegenstellingen. Slechts een zeer klein gedeelte van de bevolking (0,1%) had wat in de melk te brokkelen. Politieke invloed was voorbe-

houden aan de regentenoligarchie. Deze werd gevormd door een aantal families waaruit de bekleders van functies als burgemeester of lid van de Staten van Holland werden gerecruteerd. De overige burgers stonden buiten het politieke leven. Het regentenpatriciaat zou zich in de loop van de 17e en 18e eeuw steeds hechter aaneensluiten. Aanvankelijk waren politieke carrières voor buitenstaanders nog wel mogelijk wanneer zij door een huwelijk in regentenkringen werden opgenomen. Later werd dit steeds moeilijker. Er was in de loop der tijd sprake van een aristocratisering en professionalisering van de regentenklasse.
Het zich sluiten van de regentenoligarchie hing o.m. samen met een andere ontwikkeling, het verdwijnen van de groei uit de economie. In het laatste kwart van de 17e eeuw trad een stagnatie in en in de 18e eeuw takelden de voornaamste industrieën in Holland in snel tempo af.
De spanningen in de samenleving uitten zich in verschillende vormen van protest. Er bestonden weliswaar geciviliseerde vormen zoals de handtekeningen-actie en de werkstaking, maar de meest pregnante uitdrukking kreeg het maatschappelijk ongenoegen in oproeren. Oproeren kwamen regelmatig voor. Zij hadden een aantal terugkerende kenmerken. Zo vonden ze vaker plaats in steden dan op het platteland en was het geweld vaker gericht tegen goederen dan tegen mensen. Verder begonnen zij dikwijls als demonstraties, waarbij vooral vrouwen en jongens actief waren (zie tekst 3).
De aan de oproeren ten grondslag liggende motieven zijn vooral de binnenlandse politieke situatie en de belastingdruk. De politieke oproeren waren bijna altijd orangistische bewegingen. De wortels van de liefde tot het huis van Oranje lagen enerzijds in de behoefte aan een éénhoofdige leiding van het land, al was de monarch dan maar een stadhouder, en anderzijds in de rationele verwachting van vele burgers dat hun belangen het best verdedigd werden door een stadhouder die de regentenoligarchie in toom kon houden. Het orangisme verloor door de steeds weer teleurgestelde verwachtingen uiteindelijk aan kracht (vgl. tekst 8).
De orangistische oproeren waren nauw verbonden met de dynastieke ontwikkeling van de Oranje's. Nadat in 1653 en 1665

orangistische oproeren waren onderdrukt, eindigde het eerste stadhouderloze tijdvak in 1672 met succesvoller oproeren die resulteerden in de val van de gebroeders de Witt en de aanstelling van Willem III tot stadhouder. Op gelijke wijze eindigde het tweede stadhouderloze tijdvak in 1747 met de benoeming van Willem IV, die daarom in Engeland wel werd aangeduid als "the prince of the mob". En ook de greep naar de macht van Willem V in 1787 werd gevolgd door oproeren tegen de republikeinse patriotten. De concrete vorm die deze oproeren aannamen werd meestal bepaald door plaatselijke politieke verhoudingen. Onderliggende regentenfacties, families dus die wel tot de oligarchie behoorden, maar niet alle touwtjes in handen hadden, konden door op het juiste moment de Oranjevlag buiten te hangen dankzij de volksbeweging het politieke overwicht (her-)winnen. In hoeverre de oproeren ook daadwerkelijk van bovenaf werden georganiseerd blijft voorlopig een onbeantwoorde vraag.
Een tweede bron van ongenoegen was het belastingstelsel. Belastingen werden niet door de Republiek als geheel, maar door elk van de zeven provinciën afzonderlijk geheven. Het stelsel was bijzonder ingewikkeld. Sommige belastingen dateerden uit de middeleeuwen, maar vooral in de 17e eeuw werd hun aantal aanzienlijk uitgebreid. Het bedenken van nieuwe indirecte belastingen werd steeds moeilijker, want wat was er uiteindelijk nog niet belast? Wie een nieuwe accijns voorstelde aan de Staten van Holland kon zelfs op een beloning rekenen, zoals J. Kerbij (tekst 3). Het belangrijkste principe was dat de overheid de inning van alle indirecte en sommige directe belastingen overliet aan particulieren. Het recht om een bepaalde belasting te innen werd, meestal per jaar, verkocht aan de meest biedende. Hoogte en inningswijze werden in verordeningen vastgelegd. Alles wat de belastingpachter meer binnenhaalde dan de pachtsom was zijn winst. Wegens hun knevelarijen waren pachters bijzonder gehate figuren en het was geen wonder dat woede over belastingverhogingen zich tegen hen richtte. In 1748 vonden pachtersoproeren van zo'n omvang plaats dat vrijwel alle provinciën besloten dit systeem af te schaffen. In Holland ging men er een jaar later toe over de belastingen door ambtenaren te doen innen. Dat ook dit op verzet stuitte, blijkt uit het oproer dat in Haarlem daarop volgde (teksten 7 en 8).

Andere motieven om in oproer te komen waren in Holland van geringere betekenis. Vooral opmerkelijk is het feit dat hongeroproeren vóór 1740 (tekst 6) zelden of nooit schijnen te zijn voorgekomen.
Dit wat betreft de directe aanleidingen tot de oproeren. Veel moeilijker te beantwoorden is de vraag naar de diepere achtergronden van de bewegingen. Keerden de lagere klassen van de maatschappij zich tegen hun uitbuiters of werden zij juist gebruikt door personen uit de bovenlaag die politiek voordeel zagen in een volksbeweging? Vormden de oproeren reacties op economische crises of waren zij eerder het resultaat van de solidariteit van de lagere klassen? Of moet het ontstaan van de oproeren juist gezocht worden in de toen wellicht bestaande verbondenheid tussen de verschillende sociale lagen die zich collectief teweer stelden, bijvoorbeeld in lokaal verzet tegen centraliserende maatregelen van het landsbestuur? Tenslotte is er de intrigerende vraag hoe de houding van de middenklasse was in tijden van oproer. Het lijkt erop dat de burgerij een ambivalente houding aannam. Enerzijds werd zij aangetrokken door het gewelddadig protest, maar anderzijds telde voor haar de trouw aan haar bestuurders toch ook zwaar. Deze kwestie is des te belangrijker omdat de overheid, wanneer zij met de gewone afweermiddelen (schoutsdienaren, stadssoldaten) de rust niet kon herstellen, altijd een beroep moest doen op de burgerschutterij.
Voor onze kennis over oproeren zijn we in hoofdzaak afhankelijk van de archieven van de toenmalige bestuursinstellingen en rechtbanken. Natuurlijk geven deze een onvolledig en eenzijdig beeld. Veel archiefmateriaal is in de 19e eeuw in handen van scheurploegen gevallen en bovendien zijn sommige stukken, wanneer zij te compromitterend waren voor bepaalde personen, reeds eerder onder de tafel gewerkt. De persoonlijke aantekeningen van tijdgenoten, zoals dagboeken, memoires en brieven, kunnen dan ook van groot belang zijn. De meeste van dergelijke papieren zijn alweer afkomstig van mensen uit de elite, maar gelukkig bezitten we ook een aantal ooggetuigeverslagen van wat eenvoudiger mensen. Het is duidelijk dat gewone burgers een andere kijk op een oproer konden hebben dan regenten, wat kan blijken uit de hier gepubliceerde documenten.